

tola o sousedských vztazích na závodním sídlišti, kterou zpracoval Z. Szczyński. Ukazuje se, že atmosféra v sídlišti obydlím pracovníků téhož závodu je ze 72% oceňována záporně, z 20% kladně a z 8% neutrálně. Sousedské vztahy na sídlišti se neutvářejí pod vlivem pracovních vztahů — ty tu mají vliv spíše negativní. Sídlíště nespĺňuje potřebu anonymity, nedává možnost rozhraničit svět práce a soukromí, ale naopak vytváří monotónní kruh stále týchž záležitostí, týchž lidí.

Polská monografie o jednom průmyslovém závodě si neklade vysoké teoretické cíle; její závěry jsou vysloveně hypotetické. Autoři sami považují monografické studium za určitou etapu nutnou pro další práci a zkoumání. Přesto jejich cíl — najít činitele typické pro většinu závodů, ukázat reálná dilemata a signalizovat společné problémy — se jim plně zdařil. A navíc to, co zjistili v jednom polském závodě, není bez užtku ani pro průmyslovou sociologii ostatních socialistických zemí.

Libuše Háková

Recenze časopisu Studia sociologiczne za II. pololetí 1965 (č. 3—4)

Třetí číslo Studií sociologicznych přináší materiály z III. sjezdu polských sociologů, o němž referujeme na jiném místě, a proto se těmito materiály zde zabývat nebudeme.

Čtvrté číslo je téměř monotematické. S výjimkou úvodní stati Marie Dziewické z Ústřední školy plánování a statistiky, která pojednává o otázce struktury socialistické společnosti, a s výjimkou stati S. Morawského o umění a pornografii a S. Tyrowicze o sociologii a ftiziatrii, přináší příspěvky devíti autorů, týkající se vesměs problematiky urbanistické, resp. problematiky struktury městského a vesnického osídlení.

Závažný úvodní článek M. Dziewické se dotýká principiálních otázek zkoumání struktury socialistické společnosti.

Dziewická vychází ze známé struktury třídního rozdělení kapitalistické společnosti a zkoumá kritéria rozdělení společnosti socialistické po překonání třídního rozdělení, podmíněného soukromovlastnickými vztahy k výrobním prostředkům. Zánik třídních rozdílů považuje autorka za proces, po jehož ukončení vystupují do popředí nové formy základních společenských rozporů, které jsou už vlastní společnosti socialistické. Socialistická společnost totiž také není společností bezkonfliktní a vývoj i této společnosti probíhá v dialektickém procesu překonávání společenských rozporů. Základní rozpor socialistické společnosti je třeba hledat, stejně jako v případech předchozích společností, v jejím způsobu výroby, a to ve způsobu výroby a přivlastňování globálního produktu a národního důchodu. Zkoumání společenské struktury je možno provádět nejen ve vztahu ke společenským třídám, ale lze zkoumat jakékoliv společenské skupiny konsti-

tuující strukturu dané společnosti, počítaje v to i společnost socialistickou. Předpokladem ovšem je, že východiskem je zkoumání základního konfliktu dané společnosti.

Dziewická konstatuje, že sociologové doposud věnovali málo pozornosti konfliktu, specifickému pro socialistickou společnost, tj. konfliktu, který je dobře znám ekonomům jako konflikt mezi potřebou a akumulací. Je to konflikt mezi celospolečenským a individuálním či skupinovým zájmem. Tento konflikt pokládá Dziewická za základní v socialistické společnosti. Dovojuje, že charakter socialistického vlastnictví určuje základní mechanismus výroby i rozdělení národního důchodu, a současné rozdělení společnosti na základní společenské skupiny. Ani v socialistické společnosti se dělnická třída nestává jediným vlastníkem základních výrobních prostředků, ale dělí se o toto vlastnictví se všemi ostatními skupinami existujícími v socialistické společnosti. Tak se dělnická třída ani v socialismu nestává a nemůže stát vlastníkem celého produktu své práce. I zde existuje rozdělení vytvořeného národního důchodu na základní produkt a na nadvýrobek. Vztah nadvýrobku k základnímu produktu je možno v socialistickém hospodářství označit za míru celospolečenského plnění. Tato míra závisí při daném rozsahu mezd na cenách výrobku a při daných cenách na výši mezd. Toto je hlavní ekonomická základna, první forma projevu konfliktu mezi celospolečenským zájmem a — v tomto případě — mezi zájmem dělnické třídy. Jde tu o konflikt na podkladě mezd, cen a rozdělení národního důchodu na základní produkt a na nadvýrobek. Dělnická třída je však nejen spoluvlastníkem základních výrobních prostředků, ale má zájem i na existenci a na rozsahu tohoto nadvýrobku, protože nadvýrobek je zdrojem rozšířené reprodukce, tj. přírůstku nových pracovních příležitostí, a zdrojem příjmů vrstev obsluhujících dělnickou třídu.

Spolutvůrcem národního důchodu je však také rolnictvo, jehož účast na tvorbě národního důchodu je rovněž nemalá.

Ve společnostech třídních se konflikt mezi zájmem celospolečenským a skupinovým projevuje jako konflikt tříd mezi sebou. Ve společnosti socialistické, ve které jsou třídní konflikty eliminovány, se tento konflikt osvobozuje od třídních forem a projevuje se jako napětí mezi potřebou a akumulací. Na rozsahu a formě akumulace závisí rozsah a forma účasti jednotlivých společenských skupin na rozdělení národního důchodu.

Článek Dziewické je pokusem o stanovení základních rysů teorie zkoumání celku socialistické společnosti na základě hlavního, základního rozporu, existujícího v této společnosti; autorce jde o to, jak praví v závěru, aby správně poznala základnu a formy projevu tohoto konfliktu, aby tak bylo možno vytvořit lepší podmínky pro vědomé překonávání tohoto hlavního rozporu.

Problematika, kterou se Dziewická v tomto článku zabývá, zasluhuje jistě značné pozornosti a vyžadovala by detailnějšího a

důkladnějšího rozboru. Lze však říci, že omezený úkol, totiž postihnout základní rysy této problematiky, se autorce podařilo se zdarem splnit. Rozhodně je článek Dziewické velmi podnětný a zajímavý.

Autory článků, dotýkajících se hlavního tématu, kterému je číslo věnováno, jsou Z. Pióro z Institutu urbanistiky a architektury, K. Przeclawski z Polské akademie věd, W. Piotrowski z Lodžské university, A. Wallis z Polské akademie věd, B. Jalowiecki z Vratislavi, B. Tejkowski z Varšavské university, Anna Chramiecová z Institutu urbanistiky a architektury, B. Gałęski z Polské akademie věd a W. Adamski z Vysoké školy společenských věd. Jejich články podrobně rozebírají různé aspekty urbanizace i strukturální problémy určitých městských aglomerací, jakož i historické základy a současné urbanizační tendence vývoje vesnické společnosti.

Stefan Morawski ve stati *Umění a pornografie* zkoumá vztahy mezi těmito dvěma oblastmi. Za rozlišovací kritérium pokládá autor především estetickou strukturu díla. Nepodává definici umění a odvolává se na své předchozí publikace o této otázce, podává pouze stručnou charakteristiku svého stanoviska a dovolává se i názorů G. Lukáse, L. Goldmanna a E. Fischera v daném kontextu. Dále pak podává definici pornografie, přičemž je si vědom historickospolečenské podmíněnosti výkladu této otázky; ilustruje to na řadě příkladů různého posuzování kompletních výtvorů. Rozebírá z uvedeného hlediska celou řadu výtvarných, literárních i filmových projevů, starších i současných, a ukazuje na jejich podmíněnost společenskou situací, kritickým postojem autorů k moralistickým představám současné společnosti, atd. Uvádí názory současného francouzského sociologa zabývajícího se především sociologií kultury, E. Morina, obsažené zejména v jeho studiích o filmu. Morin pokládá zaměření k erotismu, charakteristické pro současnou civilizaci, za výraz totálního pocitu osamocení jedince v zautomatizované, homogenizované, neosobní civilizaci. Erotismus je Morinem chápán jako forma protestu, která znamená návrat k intimnímu mezilidským vztahům a která dává člověku možnost být sebou samým. Z hlediska marxismu pokládá autor tuto otázku za mnohem širší — tato otázka se totiž podle autorova názoru dotýká všeobecné procesů odcizení, jejichž hlavním zřídlem je jak sféra ekonomickospolečenská, tak společensko-politická. Zde poukazuje autor zejména na studie Hannah Arendtové (*The Human Condition*, Chicago 1938) a na marxistické řešení těchto problémů u G. Lukáse (*Geschichte und Klassenbewusstsein*, Berlin 1926), u L. Goldmanna (*Recherches dialectiques*, Paris 1959), a nejnověji u Adama Schaffa (*Marxismus i jednostka ludzka*, Warszawa 1965).

Studie Morawského je velmi ilustrativní a mnohostranná a je v ní zřejmá autorova

bohatá erudice, široký rozhled a hluboká znalost zkoumané tematiky.

V závěrečné stati o ftiziatrii a sociologii pak Stanislaw Tyrowicz ukazuje na sepětí sociologie a medicíny v určitých medicínských oborech, zejména ve ftiziatrii. Protituberkulózní boj je problémem dokonce více společenským než klinickým, praví Tyrowicz. Pak podrobně zkoumá společenské podmínky protituberkulózního boje a formuluje hypotézu, že protituberkulózní boj v Polsku je brzděn spíše nevhodnými společenskými podmínkami, ve kterých nemocní žijí, než nedostatkem lékařskotechnických prostředků. Proto navrhuje co nejúžší spolupráci ftizeologů a sociologů.

Kromě těchto stati přináší 4. číslo Studií sociologicznych recenze knih, přehled výzkumů v oboru sociologie města v Polsku, zprávu o konferenci sociologie města, konané ve dnech 13. a 14. listopadu 1964 a pořádané Ústavem sociologie města při Polské akademii věd. Na této konferenci přednesli referáty prof. P. Rybicki o problémech městského obyvatelstva a městské společnosti, doc. J. Ziolkowski o hlavních teoretických směrech v sociologii města, doc. J. Turowski o problémech společenského sousedství starých a nových měst a konečně prof. S. Nowakowski o sociologii měst a urbanizačních procesů v poválečném Polsku.

Konečně toto číslo Studií sociologicznych přináší referát J. Sedláčka z Karlovy university v Praze, přednesený na symposiu Karlovy university a Varšavské university, konaném v dubnu 1965 v Praze, o vlivu polské sociologie na formování sociologie v ČSSR.

Dušan Slávik

Jean Fourastié: 40 000 hodin.

(Robert Laffont, Paris, 1965)

Jean Fourastié je významným francouzským ekonomem a filosofem. Je znám svými četnými spisy, z nichž většina má veliký ohlas, je stále znovu vydávána a překládána do řady jazyků: *Civilizace 1975, Velká naděje XX. století, Stroje a blahobyt, Produktivita, Proč pracujeme, Velká metamorfóza XX. století*, eseje o některých dnešních problémech lidstva apod. Fourastié má však též vlivné oficiální postavení v orgánech francouzského plánování a je vedoucím skupiny „Francie 1985“. Pro svou knihu *40 000 hodin* použil z velké části materiálů a závěrů této plánovací skupiny.

Práce *40 000 hodin* se nezabývá pouze ekonomickými otázkami, ale jak je to u Fourastié-a obvyklé, též problémy sociálními a lidskými, otázkami využití volného času, problémy stáří, rodiny, postavení ženy atd. Ústředním tématem knihy, z něhož se odvíjí všechna ostatní problematika, je postupné zkracování pracovní doby až na 40 000 hodin za celý život, které umožní osvobození člověka od neustálého soustředění na zajištění materiálních potřeb, poskytne mu dosud ne-

tušenou míru volného času, v němž bude moci rozvíjet své záliby, vyvíjet tvůrčí činnost a dosáhnout plného rozkvětu. Mimoto je postupně zkracování pracovní doby jediným možným regulátorem správného vztahu výroby a spotřeby, což je základní podmínkou ekonomické rovnováhy. Proto v této otázce vidí Fourastié klíč ke všem ostatním aspektům budoucnosti lidstva.

K uvedeně cifře 40 000 hodin dochází autor na základě následujícího propočtu: trvání pracovní doby se zkrátí na 30 hodin týdně, na 9 měsíců v roce (tzn. 3 měsíce dovolené), a na méně než 35 let za život. Fourastié přitom nedoporučuje snížení věkové hranice pro odchod do důchodu, které bylo nesmyslné v situaci, kdy věda neustále prodlužuje lidský život, ale spíše prodloužení školní docházky a doby věnované vzdělání vůbec. Uvažuje o včlenění několika přestávek v celkovém trvání 4–5 let do pracovního období, které by byly věnovány dalšímu vzdělávání.

Faktorem, který má výše popsaný vývoj umožnit, je stoupající produktivita práce a z toho vyplývající zvyšování životní úrovně. Z těchto faktorů též autor vychází, když dokazuje reálnost svých předpovědí a propočítává časově, kdy asi může být dosaženo oněch 40 000 pracovních hodin. Zkracování pracovní doby souvisí totiž velmi úzce se zvyšováním životní úrovně. Stoupající produktivita lze použít buď pro první účel, nebo pro druhý, nebo v určité proporcii pro oba. Zatím však lze pozorovat, že lidé touží víc po zvýšení svého reálného příjmu než po zkrácení pracovní doby — a je to vidět i v USA, kde je životní úroveň třikrát vyšší než ve Francii. Autor odhaduje (avšak sám říká, že bez jakéhokoliv solidního podkladu), že teprve při zvýšení životní úrovně asi na pětinašobek stavu, který je dnes ve Francii, budou lidé ochotni dát přednost snížení pracovní doby až na 40 000 hodin před dalším zvyšováním životní úrovně. Dojde k tomu však jistě během XXI. století.

Charakteristickým rysem Fourastié-ových prací jsou velmi dlouhodobé projekce jednotlivých faktorů do daleké budoucnosti i do daleké minulosti (často mluví o „měřítku lidstva“, kde 100 let neznamená nic). Otvírají se přitom naprosto zarážející a téměř neuvěřitelné perspektivy, zejména pokud jde o životní úroveň. Tak např. autor vychází z cifer růstu francouzské ekonomiky za posledních 20 let, kdy bylo dosaženo průměrného ročního vzestupu produktivity o 4,8 % v zemědělství, o 4,4 % v průmyslu a o 3,5 % v obchodu a konstatuje, že ještě nikdy v dějinách lidstva nebyl po tak dlouhé období rozvoj tak rychlý a nepřetržitý — přitom u některých národů je tempo ještě rychlejší. Perspektivy jsou tedy skvělé. Výše uvedená čísla znamenají ztrojnásobení výroby za 25 let, tzn. ztrojnásobení životní úrovně každých 30 let, což znamená 32násobné zvýšení za 100 let, 1024násobné zvýšení za 200 let a 1 050 000násobné zvýšení za 300 let; to je již úplně nesmyslné. Znamená to však, že

se rychle a s matematickou přesností blížíme věku naprosté hojnosti.

Přesto, že perspektivy jsou tak skvělé a jedinečné, nevyplývá z toho, že se utíší neklid a „ekonomický apetit“, neboť je známo, že právě v okamžicích, kdy zaslíbená země je již v dohledu, je netrpělivost největší.

Období 1965–1985 zůstane tedy v myslích většiny lidí ve znamení ekonomických problémů. Průměrný člověk (Fourastié stále mluví ve svých úvahách o „průměrném člověku“ a vše posuzuje pouze ve vztahu k němu) zůstane zaujat především svou kupní silou, svou životní úrovní a nejmateriálnějšími faktory svého způsobu života. Teprve po roce 1985 se bude „homo economicus“ postupně vytrácet a postoupí místo člověku komplexnějšímu, rozmanitějšímu, neznámému až dosud v měřítku mas i ve vyšších příjmových třídách. Bude to člověk, pro něhož bohatství nebude již ani problémem ani prestiží, člověk velmi odlišný od nás.

Lidstvo v budoucnosti bude muset řešit zcela nové problémy, které se již nyní stávají naléhavými. Je to především „demografická exploze“, která se dostavila jako nechtěný důsledek zlepšení lékařské péče a zvýšení množství potravy. Dosavadní tempo stoupání počtu obyvatelstva je naprosto nepřijatelné a vedlo by ke zkáze. S tím souvisejí otázky nedostatku místa na zemi, přeplnění měst. Lidí přibývá a přitom se stoupa životní úrovní a pohyblivostí zabírá každý člověk stále více místa.

Světová populace, která po dlouhá staletí stagnovala, přestože se v průměru rodilo 4,1 dítě na jednu domácnost, doznává nyní obrovského rozmachu. V roce 1920 činil celkový počet obyvatelstva naší planety 1 811 mil., v roce 1940 2 249 mil. a v roce 1960 již 3 008 mil. Nejnovější předpovědi OSN počítají pro rok 2000 s minimální cifrou 6 280 mil. lidí. Toto tempo představuje ztrojnásobení populace každých 40 let a znamená, že v roce 2300 by počet obyvatelstva na světě dosáhl 1000 miliard: při hustotě obyvatelstva, jaká je dnes v New Yorku, by tento počet lidí pokryl nejen celý povrch zemské souše, ale též povrch Měsíce, Marsu a Venuše. I při značně pomalejším demografickém rozvoji — např. takovém, jaký je nyní ve Francii — by se dosáhlo v r. 3000 počtu 3000 miliard lidí. To vše je naprosto nepřijatelné, znamenalo by to záhubu a dává to zřetelný obraz, před jak naléhavým úkolem lidstvo v tomto směru stojí. Průměrný počet dětí na jednu rodinu smí přesáhnout číslo 2,1 jen o několik málo setin, neměli vývoj nabyt katastrofálního rázu.

Velikého významu nabývá nutnost potlačování hluku, zachování normálního přírodního prostředí, zajištění čistoty vody, čistoty vzduchu. To vše bylo dřív zdarma, teď to bude stát mnoho práce.

Problémy vzdělání nabudou nového rozsahu. Již nyní dochází k „explozi vzdělání“. V roce 1850 dosáhlo maturity (středoškolského vzdělání) 4147 osob, tj. 1/2 % z příslušného ročníku. V roce 1910 to bylo asi 1 %, dnes je to 15 %, v roce 1972 se očekává

30 % a v roce 1985 40–45 %. Za 60 let (od 1850 do 1910) se dosáhlo ztrojnásobení tehdy nepatrného počtu, nyní se dosáhlo ztrojnásobení již vysokého množství za 10 let od 1951 do 1961 a v desetiletí 1961–1971 se čeká další ztrojnásobení. Podobná situace je i ve vysokoškolském vzdělání. Počet profesorů a asistentů na vysokých školách činil v roce 1900 — 2087, v roce 1940 — 2399, v roce 1952 — 3767, v roce 1960 — 7946, v roce 1963 — 15 033, v roce 1970 se předpokládá 28 600 a v roce 1985 — 50 000.

Mnoho místa je věnováno otázkám stáří. Stáří v masovém měřítku je nový jev v dějinách lidstva. Půjde o pocit spokojenosti starých lidí, o jejich organické začlenění do společnosti.

Otázka ženské práce a práce v domácnosti vůbec nepozbývá své naléhavosti. Stroje, vhodnější volba materiálů, služby atd. práci usnadňují, ale zároveň neustále stoupají požadavky na kvalitu práce, na normy čistoty, pořádku, krásy a elegance. Péče o dítě se stává stále náročnější činností, řízenou téměř podle vědeckého režimu. Ve Francii se v domácnostech ročně odpracuje více hodin než v zaměstnání (45 miliard hodin proti 44 miliardám).

Závěrem lze říci, že Fourastié-ova práce je neobyčejně zajímavá a podnětná, přináší řadu nových myšlenek a nových podkladů. Autor nestojí na pozicích marxistické ideologie, i když se často zmiňuje o Marxových myšlenkách se sympatiemi. Jeho definice pojmu „socialismus“ je např. ve velkém rozporu s definicí uznávanou u nás. Fourastié se však nehlásí k žádné ideologii, říká, že na 100 nebo 200 let se budeme muset obejít bez ideologie, neboť nynější přechodné období prudkých změn vůbec neumožňuje nějakou platnou ideologii vytvořit.

Vydání českého překladu knihy *40 000 hodin*, jež se zabývá především věcnými problémy, které jsou nebo budou i u nás středem zájmu, se připravuje v Nakladatelství Mladá Fronta. Zkonfrontování názorů bude velmi užitečné a plodné.

Ivan Štrup

Individuum a společnost

Jednotlivec ve společnosti, proti ní, pro ni, bez ní a společnost s jednotlivci, proti nim, pro ně, bez nich — to je životní situace, v níž všichni společně a každý z nás sám reálně nějak jsme. Vztah jednotlivce a společnosti je proto předmětem zájmů sociologů, pedagogů, psychologů, spisovatelů, scenáristů, politických pracovníků etc. Každý odborník jej řeší svou profesionální metodou. Přes různé přístupy se však všichni většinou shodují ve své první nebo poslední otázce:

„Jaká je podstata vztahu individuum — společnost?“ „Co říká »o věci, o kterou jde«, filosofie, zvláště marxistická filosofie?“ Studium filosofické literatury obvykle nevede k potřebnému výsledku, protože monografické zpracování tohoto předmětu je v mar-

xistické filosofické literatuře ojedinělé. Proto každý, kdo byl zjištěním mezi a nejistoty svého dílčího pojetí vztahu individuum — společnost vyprovokován k hledání všech podstatných souvislostí mezi individuem a společností vcelku, musí uvítat právě vydanou monografii Karla Michňáka *Individuum a společnost* (Academia, 1966, 210 str.), která na tuto oprávněnou a žádoucí zvidavost dává důkladnou odpověď. Nikoliv ovšem „všeřešící“, nýbrž také svého druhu.

Michňákova metoda je filosofická a vztah individuum — společnost je pro jeho metodu totalitou, v níž se současně vyjevuje a současně maskuje podstata člověka a jeho dějin. Toto „vyjevování a maskování podstaty“ je v období rozvinutých zbožných vztahů (individuum má abstraktní podobu a je skryto za zbožím) a moderního státu (lidská pospolitost je iluzorní a je mystifikována státem) do krajnosti rozdvajeno a vzájemně od sebe izolováno tak, že v teorii mluvení o individuu nezprostředkovává závěry o společnosti a naopak. Proto se může stát, že i taková teorie, jakou je dialektika, připravená pro Marxovy objevy Hegelem, která odhaluje skrytou zprostředkovanost obou „nezprostředkovaných“ protikladů, je viděna „izolovaným abstraktním individuem“, tj. interpretem dialektiky — z téže pozice jako skutečnost sama: nedialekticky. To je našemu autorovi důvodem, aby založil svůj „příspěvek k problematice depersonalizačních účinků zbožné kapitalistických vztahů“ na kritice omylů celé historické řady tzv. marxistů, kteří místo toho, aby vytěžili nejdříve z Hegelova a potom Marxova odkazu všechno, co dosud leží ladem, hledají na svou pěst, jakoby to, co Hegel a Marx vyslovili zdánlivě jen o společnosti jako obecném, našlo svou protiváhu v tom, co oni vysloví o člověku jako jednotlivém (viz různé pokusy o marxistickou filosofickou antropologii). Na rozdíl od těchto autorů patří Michňák mezi kultivované marxistické marxology důkladně seznámené nejen s Marxem, ale i s prameny jeho učení (německá filosofie, francouzský socialismus a anglická ekonomie — !), kteří dešifrují takzvané odlidštěné Marxovy společenské kategorie a ukazují jejich důslednou antropologickou povahu. Michňák tak chce nastolit v teorii rovnováhu a odstranit nedialektickou převahu, která je způsobena jednostranným přetížением na misce „společnost“, zvýšením váhy na misce „individuum“. „V tomto smyslu má práce ještě jeden neskromný cíl: být příspěvkem v úsilí o znovunavrácení dialektice jejího původního »antropocentrického« obsahu.“ Svoje navrácení dialektice jejího původního obsahu vidí v tom, že implicitně obsažená tvrzení o individuu (jedinotlivém) a o společnosti (obecném) v celku Hegelovy a Marxovy dialektiky explikuje oběma protikladnými směry, a to na témže metodologickém základě: každá ekonomická a historická kategorie totiž představuje vztah individua a společnosti. Proto se nelze ptát, co z obojího vzniklo dříve. Nebylo to ani individuum, ani společnost, nýbrž „něco třetího“. Tímto třetím jsou různé formy